האבן תשמור את האבן

מים ראשונים: ספר דברים נחלק לשלוש חטיבות מרכזיות. תחילתו, פרשות דברים עד סוף עקב הוא דברי תוכחה וסקירה היסטורית של משה לעם. החטיבה השנייה המכילה פרטי מצוות, משתרעת על פני פרשות ראה, שופטים, כי תצא ותחילת כי תבוא. בפרק כז בפרשתנו מתחיל החלק השלישי – שוב דברי תוכחה, מוסר ותשובה, שירה וברכת פרידה של משה לעם. ובו גם הציווי על כינוס העם בהר גריזים והר עיבל ובניית מזבח עליו תיכתב התורה. את הכותרת לדף זה לקחנו ממדרש ויקרא רבה לה ה: ״אמר הקב״ה: תורה קרויה אבן ויצר הרע קרוי אבן. תורה קרויה אבן, שנאמר: ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה (שמות כד יב). יצר הרע קרוי אבן, שנאמר: והסירותי את לב האבן מבשרכם (יחזקאל לו כו). תורה – אבן, יצר הרע – אבן. האבן תשמור את האבן״.

וְהָיָה בַּיּוֹם אֲשֶׁר תַּעַבְרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה׳ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ וַהֲקֵמֹתָ לְךָ אֲבָנִים גְּדֹלוֹת וְשַׂדְתָּ אֹתָם בַּשִּׂיד:... וְכָתַבְתָּ עַל הָאֲבָנִים אֶת כָּל דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת בַּאֵר הֵיטֵב: ס (דברים כז א-ח).[1]

אָז יִבְנֶה יְהוֹשֻׁעַ מִזְבֵּחַ לַה׳ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר עֵיבָל: כַּאֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה עֶבֶד ה׳ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כַּכָּתוּב בְּסֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה מִזְבַּח אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת אֲשֶׁר לֹא הֵנִיף עֲלֵיהֶן בַּרְזֶל וַיַּעֲלוּ עָלָיו עֹלוֹת לַה׳ וַיִּזְבְּחוּ שְׁלָמִים: וַיִּכְתֹּב שָׁם עַל הָאֲבָנִים אֵת מִשְׁנֵה תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר כָּתַב לִפְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: (יהושע ח ל-לב).[2]

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק כ פסוק כב

וציווה השם, שיבנו מזבח אבנים בעבר הירדן טרם שינחלו הארץ, ויכתבו על האבנים כל התורה כי מצות רבות הם תלויות בארץ, כמו שהיה צורך עם בניהם בהיכנסם לארץ מפני המצוות התלויות בארץ. ושם זבחו שלמים ויאכלו כאשר עשו אבותיהם.[3]

משנה מסכת סוטה פרק ז משנה ה

---

[1] הכתיבה הראשונה והשנייה של התורה היו על הלוחות הראשונים והשניים. ״לוחות ושברי לוחות מונחות בארון״ (ברכות ח ע״ב). ראה דברינו לוחות שניים – כראשונים? בפרשת עקב. אז נכתבה התורה על אבן מיטלטלת המלווה את עם ישראל בנדודיו במדבר. כאן, בכניסה לארץ, היא נכתבת על אבן יצוקה וקבועה על משקוף שער הכניסה לארץ - הר עיבל. (יש גם כתיבה בספר בסוף פרשת וילך, ראה דברינו כתבו לכם – שימה בפיהם שם). בצידו הפנימי של השער או בצידו החיצוני נכתבה התורה שם? להיכן כתיבה זו מופנית? כלפי פנים – לעם ישראל (בלבד)? או כלפי חוץ – (גם) לאומות העולם?

[2] הרי לנו שיהושע מקיים את ציווי משה בתורה בפרשתנו. עוד מקבילות יש לנו בין ספר דברים – משנה תורה וספר יהושע, בין התחלה של משה והשלמה/ביצוע של יהושע: בדין ערי מקלט ומעשה בני גד ובני ראובן, אשר יוצרים המשך ברור בין שני הספרים ובין שני האישים. ראה בראשית רבה פרשה ו סימן ט: ״אמר ר׳ שמעון בן יוחאי: ספר משנה תורה היה סגנון ליהושע. בשעה שנגלה עליו הקב״ה מצאו יושב וספר משנה תורה בידו, אמר לו: חזק יהושע! אמץ יהושע! לא ימוש ספר התורה הזה מפיך (יהושע א ח)״. סגנון הוא דגל ויש נוסחאות של המדרש בהם כתוב ״סגנון״.

[3] אבן עזרא זה הוא על הפסוק מסוף פרשת יתרו ספר שמות, מיד לאחר מתן תורה, ״ואם מזבח אבנים תעשה לי״. הוא קושר באופן ברור את מזבח האבנים (האדמה) שמתואר שם (ואולי גם המזבח של סוף פרשת משפטים, הברית שבפרק כד בשמות) עם האבנים והמזבח שמתוארים בפרשתנו ובספר יהושע. כתיבת התורה על האבנים בכניסה לארץ היא המשך ישיר למתן תורה. ״מתן תורה שני״ זה, הוא חלק מהברית השלישית – ברית הרב גריזים והר עיבל (לאחר הברית השנייה בערבות מואב) ומטרתו ברורה: הנה אתם נכנסים לארץ, מתווספות לכם הרבה מצוות שמקודם רק שמעתם עליהם וטרם התחייבתם בקיומן – למדו אותם ושמרו עליהם. זהו לפי פשוטו של מקרא. באופן דומה מפרש רמב״ן, לא בפירושו לתורה, אלא בהשגותיו לספר המצוות שורש ג, כאשר הוא מתייחס למצוות ״חד-פעמיות״ כגון זו, ואלה דבריו: ״אבל המצות שעניינם קיים לנו לדורות ימנה אותן אע״פ שאינן נעשות אלא פעם אחת. ולכן מנה פרשת אבנים גדולות לפי שנצטוינו לכתוב בהן התורה באר היטב (תבוא כז) בשבעים לשון (סוטה לב א) להיותם לנו לזכר לדורות, ומנה פרשת ברכות וקללות שהיא קבלה שקבלו אבותינו עליהם ועל זרעם לדורות התורה כולה בפרט וכלל וקבלו אותה באלה ובשבועה״. הכל עם הפנים פנימה, לא רק לדור נוחלי הארץ, כי אם גם ובעיקר לדורות רחוקים ״אֲשֶׁר לֹא רָאוּ אֶת מוּסַר ה׳ אֱלֹהֵיכֶם אֶת גָּדְלוֹ אֶת יָדוֹ הַחֲזָקָה וּזְרֹעוֹ הַנְּטוּיָה״ (דברים יא ב) וייקחו את ישיבתם בארץ כדבר נתון ומובן מאליו. ראה דברינו קיום המצוות בארץ בפרשת ראה.

ואחר כך הביאו את האבנים ובנו את המזבח וסדוהו בסיד וכתבו עליו את כל דברי התורה בשבעים לשון, שנאמר: ״באר היטב״[4] ונטלו את האבנים ובאו וָלָנוּ במקומן.[5]

מסכת סוטה דף לה ע"ב

תנו רבנן: כיצד כתבו ישראל את התורה? רבי יהודה אומר: על גבי אבנים כתבוה, שנאמר: ״וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת באר היטב״ (דברים כז ח), ואחר כך סדו אותן בסיד. אמר לו רבי שמעון: לדבריך, היאך למדו אומות העולם [של אותו הזמן][6] תורה? אמר לו: בינה יתירה נתן בהם הקב״ה,[7] ושיגרו נוטירין (סופרים) שלהן וקילפו את הסיד והשְׂיאוּהָ (העתיקוה). ועל דבר זה נתחתם גזר דינם לבאר שחת, שהיה להן ללמד ולא למדו.[8] ר׳ שמעון אומר: על גבי סיד כתבוה, וכתבו להן למטה: ״למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם״ (דברים כ יח). הא למדת, שאם היו חוזרין בתשובה היו מקבלין אותן.[9]

מדרש תנחומא פרשת דברים סימן ג

נתן הקב״ה תורה לישראל כדי שיזכו בה לכל האומות.[10]

רמב"ן דברים פרק כז פסוק ג

וכתבת עליהן את כל דברי התורה הזאת - אמר ר׳ אברהם בשם הגאון,[11] שכתבו עליהם מנין המצות כמו הכתובות בהלכות גדולות כעין אזהרות ... ומצינו בספר תאגי[12] שהיתה כל התורה כתובה בהן מבראשית עד

---

[4] התוספת המשמעותית של המשנה על מה שכתוב בתורה היא שהכתיבה הייתה בשבעים לשון וגם הדגש שכתבו את התורה כולה. מדוע צריכים לכתוב את התורה בשבעים לשון? סיבה חיצונית? לעמים אחרים? בהמשך נראה שהגמרא, אשר מרחיבה את המשנה, אכן הולכת בדרך זו. אך עדיין אפשר לטעון לסיבה פנימית פשוטה. למה בשבעים לשון? כדי שכל יהודי יבין את התורה ולא יהיה לאף יהודי, באיזו ארץ וגלות בהה הוא שרוי, שום תירוץ. וכדברי הרד״ק בספר יהושע פרק ח פסוק לב: ״ואמרו כי בשבעים לשון כתבו אותם דברי התורה כמו שנאמר בתורה באר היטב כדי שיבינו אותם כל עם ולשון שיראו אותם״. והרבה ״שבעים לשון״ יש לנו שמטרתם כלפי פנים, כגון: ״אין מושיבין בסנהדרין אלא ... יודעים בשבעים לשון״ (סנהדרין יז ע״א).

[5] יש כאן בעיה מאד סבוכה של מספר האבנים, נכון יותר, מספר האירועים בהם נטלו ״אבנים״ חלק. ראה יהושע פרק ד. ראה בגמרא סוטה לה ע״ב: ״שלושה מיני אבנים היו״, אך הירושלמי חולק וסובר שהיו ארבעה (לבדוק!). ראה תוספות ושטיינזלץ בגמרא סוטה שם. השיטה, המוזכרת כאן במשנה, שנטלו את האבנים שהניחו בירדן והעבירו למקום אחר, פותרת לפחות חלק מהבעיה (ראה בהמשך הגמרא סוטה שם, דף לו ע״א, שפירקו את המזבח). אנו לא נכנס לבעיה סבוכה זו ונישאר בנושא שבחרנו לדון בו הפעם, היינו כתיבת התורה על אבנים בכניסה לארץ ישראל במקום פומבי ופתוח לכל, לא רק לבני ישראל. מעין ״מתן תורה״ מחודש בכניסה לארץ. ויש שאמרו: קביעת מזוזה על פתחה של ארץ ישראל. מזוזה לשרויים בבית או למצויים מבחוץ?

[6] תוספת זו נמצאת בגמרא מהדורת וילנא ואיננה במהדורת אבן ישראל (שטיינזלץ) והיא כנראה הוספת הצנזורה.

[7] ראה ב״עיונים״ של שטיינזלץ פירושים שונים מה היא ״בינה יתירה״ זו: שבכלל ידעו לזהות שמתחת לסיד יש כתב? שידעו לקלף את הסיד בלי לפגוע בכתב? שהתעניינו בכלל? ועוד. ראה שם.

[8] מה בדיוק ״מצפה״ ר׳ יהודה מאומות העולם? שיקיימו את התורה במלואה? אז למה כיסו את התורה מהם לכתחילה בסיד? להראות שבתור מדענים וארכיאולוגים הם טובים (בינה יתירה נתן בהם הקב״ה וקילפו את הסיד) אבל כבני אדם מוסריים המוכנים לקבל על עצמם עול מצוות הם גרועים? האם שיטת ר׳ יהודה היא כאמרה הידועה: ״חכמה יש בגויים תאמין, תורה יש בגויים אל תאמין״ (איכה רבה ב)? ראה בהמשך הגמרא שם ששיטת ר׳ יהודה היא אכן קיצונית ביותר כלפי הגויים: ״מה סיד אין לו תקנה אלא שריפה – אף אומות העולם אין להם תקנה אלא בשריפה״. נראה שר׳ יהודה אפילו חוזר בו מתחילת דבריו שכאילו הכיסוי של התורה בסיד היה על מנת להראות או לבחון את בינתם. שיטת ר׳ יהודה טעונה הסבר.

[9] ר׳ שמעון אינו ״משחק מחבואים״ עם הגויים. מחד גיסא, התורה כתובה בשבעים לשון וכל הרוצה לקרוא וללמוד יבוא וילמד. אין צורך ב״בינה יתירה״. מאידך, אין גם ציפיות גבוהות ולכן אין גם אכזבות ואין ״כעסים״. הציפייה המרכזית מאומות העולם היא שלא ״יקלקלו״ את בני ישראל. השורה התחתונה, תרתי משמע, היא ״למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם״. התורה כתובה בשבעים לשון ובאופן גלוי (אין צורך לקלף), בשביל ישראל שיקיימוה ובשביל אומות העולם שידעו על מה מצווים ישראל כדי לא יפריעו להם לקיים את התורה ולא ידיחו אותם. זה מה שמצפים מאומות העולם. מי שצועד עוד צעד קדימה וחוזר בתשובה (מתגייר) – מה טוב. אבל העיקר כאמור הוא: ״למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם״.

[10] כבר ראינו מספר פעמים את הגישה הפרטיקולרית מול הגישה האוניברסלית במתן תורה. ראה, למשל, דברינו תורה לאומית מול תורה אוניברסלית בפרשת יתרו. מדרש זה הוא נציג בולט של הגישה האוניברסלית! אין הוא קשור ישירות לפרשתנו, אך אולי אפשר לראות בו מעין דעה שלישית. לא כשיטת ר׳ יהודה ואף לא כשיטת ר׳ שמעון, אלא שיטה שלישית: עם כניסתו לארץ והתיישבותו בארצו, עם ישראל כותב את התורה על מזבח לה׳ בראש הר עיבל ו״פותח״ אותה לפני כל האומות (שסירבו לה בסיני). בכך, הוא משלים את מתן תורה שהחל במדבר, שם קיבל עם ישראל את התורה לא רק לעצמו, אלא לזכות בה את כל שאר האנושות. ראה מדרש זה במקור שם בהקשר בו הוא כתוב.

[11] ״הגאון״ אצל אבן עזרא (הוא ר׳ אברהם) הוא רבי סעדיה גאון.

[12] ספר המציין את כל התאגים והסימנים המיוחדים שבראשי אותיות שבתורה (שבעה אותיות שעטנ״ז ג״ץ). ראה אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד תקסג: ״ברך ה׳ חילי כי שמע קולי להיות עזר לי, לסיים ספר תאגין הכלילי״. ובמחזור ויטרי סימן תקכא: ״והדין ספר תאגי דאסיק עלי הכהן מן שתים עשרה אבנים שהקים יהושע בגלגל ומסרן לשמואל ... ואליהו לאלישע. ואלישע ליהוידע הכהן ... וקברוהו באסקופת בית מקדשא. וכד עקרן אסקופת בית מקדשא ... אשכחיה יחזקאל ואתייה לבבל ... אשכחיה עזרא להדין ספר ואסקיה לירושלם ... ור׳ אלעזר בן ערך לר׳ יהושע ור׳ יהושע לר׳ עקיבא ... ור׳ נחום הלבלר מסרו לרבי״.

לעיני כל ישראל בתאגיה וזיוניה, ומשם נעתקו התאגין בכל התורה. ויתכן שהיו האבנים גדולות מאד, או שהיה ממעשה הנסים.[13]

מצודת דוד יהושע פרק ח פסוק לב

משנה תורת משה - ספר אלה הדברים קרוי משנה תורה כי בו נאמר שנית מה שנאמר בארבעת הספרים שלפניה.[14]

וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה וְהַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הַסְכֵּת וּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיֵיתָ לְעָם לַה׳ אֱלֹהֶיךָ: וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה׳ אֱלֹהֶיךָ וְעָשִׂיתָ אֶת מִצְוֹתָו וְאֶת חֻקָּיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם: (דברים כז ט י).[15]

ילקוט שמעוני תורה פרשת כי-תבא רמז תתקלח

״וידבר משה והכהנים הלוים״ - מה דברים היו שם? ללמדך שבאו ישראל ואמרו למשה: נטלת את התורה ונתת לכהנים, שנאמר: ״ויכתוב משה את התורה הזאת ויתנה אל הכהנים״! אמר להם משה: רצונכם שיכרתו לכם ברית שכל מי שמבקש ללמוד תורה לא יהא נמנע? אמרו לו: הן. עמדו ונשבעו שאין אדם נמנע מלקרות בתורה שנאמר: ״אל כל ישראל לאמר״. אמר להם משה: ״היום הזה נהיית לעם״.[16]

שבת שלום
מחלקי המים

---

[13] הנושא השני שמעלה המשנה בסוטה לעיל הוא מה נכתב על האבנים ותשובתה היא שכתבו שם את כל התורה כולה. אבן עזרא, בשם רס״ג (הגאון) מעלה את הרעיון שכתבו שם רק את רשימת המצוות (״ספר המצוות״) ובדרך זו הלכו מפרשים נוספים כמו חזקוני, בעל הלכות גדולות ועוד. רמב״ן נדחק לבאר כמשנה שכתבו את התורה כולה ונזקק ״למעשה ניסים״. ראה גם פירוש רלב״ג לפסוק בספר יהושע ח לא, שמזכיר דעות שונות, כגון שכתבו רק את עשרת הדברות, אבל דוחה אותן: ״ואי אפשר שנאמר שיהיה משנה תורת משה רמז לעשרת הדברות, עד שנאמר שלא כתב שם כי אם עשרת הדברים״. בדומה לרמב״ן הוא מתחבט איך כתבו שם את התורה כולה, אבל מצטרף בסוף לדעתו, היא דעת חז״ל, במשנה סוטה הנ״ל: ״ואחשוב שמה שכתב שם הוא זאת הברכה והקללה אשר קראו בזה המקום ... ואם אי אפשר אלא שנודה שכתב שם כל התורה, הנה אין זה זר מאד, כל שכן אם היה המזבח גדול וגבוה ... היה מכיל זה בכתיבה בינונית ... וקצת המפרשים אמרו שכבר כתב שם רמזים קצרים מתרי״ג מצות כמו הענין באזהרות אשר נהגנו לקראם בחג השבועות שיש בהם רמזים קצרים מתרי״ג מצות ... וזה רחוק בעיני, שכבר נזכר בתורה: וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת באר היטב. וזה מורה שמה שנכתב בתורה היה מבואר באופן שלם״. האם יש קשר בין מה שכתבו (הכמות) לבין עבור מי כתבו (המטרה)?

[14] פירוש מצודות מציע לכאורה את ההסבר הפשוט ביותר שכתבו שם את ספר דברים שנקרא משנה תורה! ראה שוב מדרש בראשית רבה ו ט שהבאנו בהערה 2 לעיל: ״אמר ר׳ שמעון בן יוחאי: ספר משנה תורה היה סגנום ליהושע. בשעה שנגלה עליו הקב״ה מצאו יושב וספר משנה תורה בידו, אמר לו: חזק יהושע! אמץ יהושע! לא ימוש ספר התורה הזה מפיך (יהושע א ח)״. ואגב זה ניתן לחקור בטיב קריאת הקטע: ״משנה תורת משה״, האם הכוונה למשנה לתורת משה – תורת משה הם ארבעת החומשים וזה החמישי הוא המשנה של תורת משה, או שמא, משנה התורה אשר למשה ומשנה תורה הוא ספר דברים כפי שמפרש מצודות ורבים אחרים. וכבר הארכנו במשנה תורה בדברינו ספר דברים – משנה תורה בפרשת דברים.

[15] נחזור למקרא ולפשט הפסוקים. בהמשך הפרשה, מופיעים שני פסוקים אלה כ׳פרשה קטנה׳ בפני עצמה, יש לה סימן ״ס״ לפניה ולאחריה, שספק קשורה בדברינו עד כה: הציווי על הקמת המזבח וכתיבת התורה על האבנים, ספק קשורה בנושא הסמוך הבא: מעמד הברית של הר גריזים והר עיבל (נושא ששווה דף נפרד). קטע זה פותח במילים הנפלאות: ״הסכת ושמע ישראל, היום הזה נהיית לעם לה׳ אלהיך״. האם הוא מתייחס ״אחורה״ או ״קדימה״?

[16] חזרנו למבט פנימה! נניח לאומות העולם ונחזור לעם ישראל. איך התורה מונחלת ונלמדת בתוך עם ישראל? איך מתנהל השיח הרוחני בבית פנימה? המדרש שם לב לעימות שבפסוק בין ״משה והכהנים הלוים״ מחד גיסא ובין ״כל ישראל״ מאידך גיסא. האליטה מכאן וה״עמך״ מכאן. מה חלקו של ה״עמך״ בתורה? המדרש יוצר כאן מן מהדורה מעודנת ונעימה של מחלוקת קורח, אלא שהפעם משה מקבל זאת באהבה. ״היזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה״, אין התורה עוברת בירושה (נדרים פא ע״א) ועוד רבים. ראה דברינו מורשה קהילת יעקב בפרשת וזאת הברכה. אין גם ספק שמדרש זה שייך לקבוצת המדרשים המראה את המעבר מהכהונה לתלמידי החכמים וכבר הראינו מדרשים רבים כאלה. חזרה לענייננו – המבט הוא אכן פנימה, לשכבות השונות בתוך העם. ראה גם רש״י בפרשתנו פרק כט פסוק ג: ״ולא נתן ה׳ לכם לב לדעת - להכיר את חסדי הקב״ה ולידבק בו: עד היום הזה - שמעתי שאותו היום שנתן משה ספר התורה לבני לוי, כמו שכתוב (לקמן לא, ט) ויתנה אל הכהנים בני לוי באו כל ישראל לפני משה ואמרו לו משה רבינו אף אנו עמדנו בסיני וקבלנו את התורה ונתנה לנו, ומה אתה משליט את בני שבטך עליה, ויאמרו לנו יום מחר לא לכם נתנה, לנו נתנה. ושמח משה על הדבר, ועל זאת אמר להם היום הזה נהיית לעם וגו׳ (לעיל כז, ט), היום הזה הבנתי שאתם דבקים וחפצים במקום״.